

Anadolu Türkçesinin İlk Yazılı Örneklerinden Manzum Dini Hikâyelere Bir Örnek: Hikâyet-i Habbal

Satı Kumartaşlıoğlu*

"Manzum dini hikâyeler", Anadolu sahasında gelişme gösteren Türk yazı dilinin ilk örnekleri arasındadır. İlk örnekleri XIII. yüzyılda verilen, fakat daha çok XIV. ve XV. yüzyıllarda mesnevi nazım şekliyle yazılan bu hikâyeler, Müslüman olup İslam hakkında geniş ve derin bir bilgisi olmayan halka İslam'ı ve İslami yaşam tarzını anlatmak ve telkin etmek için yazılmış didaktik nitelikteki eserlerdir. Bu nedenle manzum dini hikâyeler İslam dininin tesiriyle Anadolu'da oluşan "dini edebiyat" içerisinde değerlendirilmektedir. Kuran kıssaları, İslam tarihi, kısas-ı enbiya, evliya menkıbeleri, tefsir, hadis, siyer gibi kaynaklardan beslenen manzum dini hikâyeler, meddah, kıssahan, fakih gibi kimseler tarafından telif, tercüme ve adaptasyon yolu ile yazılmışlardır. Sade bir dille yazılan ve çeşitli toplantılarda halka okunan, bu yüzden de defalarca istinsab edilen veya yeniden yazılan bu eserlerde genellikle Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleri görülmektedir. Hazret-i Muhammet'in mucizeleri ile İslam ulularının ve velilerin başlarından geçen olayları içeren bu eserlere Kesikbaş, Ejderha, Güvercin, Hatun, Ge-yik, İbrahim Edhem, Veysel Karani gibi hikâyeler ile cenkname tarzındaki hikâyeler (Hazret-i Ali

cenknameleri, Muhammet Hanefi cenknameleri vb.) örnek verilebilir.

Halkın huzurunda okunmak için yazılan manzum dini hikâyeler, çeşitli mecmualar içerisinde bir araya getirilmişlerdir. Kütüphanelerde üç-beş manzum dini hikâye metninin bir araya getirildiği mecmua örnekleri çoktur. Bu tarz mecmua örneklerinden biri, Makedonya Milli Kütüphane (National And University Library-St. Clement Of Ohrid)'de MST II/436 arşiv numarasında kayıtlı bulunmaktadır; mecmuanın istinsab tarihi 1265'tir. İçerisinde beş manzum dini hikâye metni bulunmaktadır. Mecmuanın 52a-60a sayfalarında arasında "Hâzâ Hikâyet-i Habbâl Vebibi Nesteîn" başlığını taşıyan bir manzum dini hikâye bulunmaktadır. Şimdiye kadar tespit edilmemiş ve hakkında bir çalışma yapılmamış bu hikâye, "Cümcüme Sultan" veya "Cümcümename" olarak bilinen manzum dini hikâyeye Hz. İsa'nın bir ölü ile konuşması açısından benzemektedir. Ancak bu iki hikâyede anlatılanlar birbirinden çok farklıdır. "Hikâyet-i Habbâl" da, ölüm anı ve ölümden sonra mezarda yaşananlar "Habbal" adlı ölü tarafından Hz. İsa'ya ayrıntısıyla anlatılmaktadır.

Bildiride "Hikâyet-i Habbal" adlı hikâye "Cümcüme Sultan" hikâyesi ile de mukayese edilerek içerik açısından ayrıntısıyla ele alınacak, dönemin sosyal ve kültürel özelliklerine uygun olarak işlevsel açıdan değerlendirilecektir.

583

Giriş

"Manzum dini hikâyeler", Anadolu sahasında gelişme gösteren Türk yazı dilinin ilk örnekleri arasındadır. İlk örnekleri XIII. yüzyılda verilen, fakat daha çok XIV. ve XV. yüzyıllarda mesnevi nazım şekliyle yazılan bu hikâyeler, Müslüman olup İslam hakkında geniş ve derin bir bilgisi olmayan halka İslam'ı ve İslami yaşam tarzını anlatmak ve telkin etmek için yazılmış dini-ahlaki ve didaktik nitelikteki eserlerdir. Bu nedenle manzum dini hikâyeler İslam dininin tesiriyle Anadolu'da oluşan "dini edebiyat" içerisinde değerlendirilmektedir. Kuran kıssaları, İslam tarihi, kısas-ı enbiya, evliya menkıbeleri, tefsir, hadis, siyer gibi kaynaklardan beslenen manzum dini hikâyeler, meddah, kıssahan, fakih gibi kimseler tarafından telif, tercüme ve adaptas-

(*) Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi.

yon yolu ile yazılmışlardır (Kocatürk 1964: 143, Levend 1988: 122-123; Levend 1989a: 71, Çetin 1997: 86). Bu eserlerin mensur örnekleri de olmakla birlikte, XIII. yüzyıldan sonra oluşan mesnevi nazım şekli ile hikâye yazma geleneğine paralel olarak genellikle mesnevi nazım biçimi ile ve aruzun “Fâilâtün Fâilâtün Fâilün” vezniyle yazılmışlardır. Aynı dönemde yazılan dini-tasavvufi nitelikteki diğer sanatlı ve uzun mesnevilerden “halk tipi mesnevi” (Akar 1985: 2, Çelebioğlu 1999: 44) ifadesiyle ayırt edilen bu hikâyeler halkın anlayacağı sade bir dille oluşturulmuşlardır. Mevlit gibi çeşitli toplantılarda halka okunan, bu yüzden de defalarca istinsah edilen ya da başka başka kimseler tarafından yeniden yazılan bu eserlerde genellikle Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleri görülmektedir.

Manzum dini hikâyeler içerik açısından değerlendirildiğinde İslam tarihinde yer alan örnek şahsiyetlerin hayatlarından kesitler sunularak bu vesile ile topluma “ideal insan tipi”ni aktardıkları görülmektedir. Her hikâyenin kahramanı/kahramanları farklı olmakla birlikte hikâye vesilesi ile sunulan ideal insan tipinin nitelik ve öz açısından birbirine benzer tipler oldukları görülmektedir. Hikâye kahramanları olarak karşımıza Hazret-i Muhammet ile Hazret-i İbrahim, Hazret-i İsmail, Hazret-i Eyyup, Hazret-i İsa gibi özellikle Kur’an’da kıssası bulunan diğer peygamberler, Hazret-i Ali, Muhammet Hanefi, Hazret-i Ömer, Halid bin Velid gibi bicengaverler, Hazret-i Fatma, Hazret-i Ayşe gibi müminlere anne olarak sunulan kadınlar, Veysel Karani, İbrahim Edhem gibi veli şahsiyetler çıkmaktadır. Manzum dini hikâyelerde ideal insan tipi olarak sunulan bu şahısların hayatlarından kesitler ile İslam dininin kuraları ve İslam’ın öngördüğü yaşam tarzı, ahlaki ve etik hususlar dikte edilerek değil, tahkiyeli olarak insanlara daha etkili bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Manzum dini hikâyelerde İslam’ın örnek şahsiyetlerinin hayatlarından kesitler ile topluma ibadet etmenin önemini aktardı, peygamber sevgisi aşlanarak ima-

nın güçlendirildiği, topluma ashop sevgisi aşlanıp ideal insan tipi sunularak İslami yaşam tarzının benimsetildiği, Müslümanların gazaya teşvik edildiği, mazlumu koruma, yardım etme gibi davranışların telkin edildiği, anneye saygı ve hürmet gösterme davranışının teşvik edildiği, derde sabredip nimete şükretmenin önemini vurgulandığı, dünya hayatının geçici olup asıl olanın ahiret hayatı olduğunun telkin edildiği görülmektedir (Bk. Kumartaşlıoğlu 2012: 110-150).

Bu bildirinin konusunu Makedonya Milli Kütüphane (National And University Library-St. Clement Of Ohrid)’de MST II/436 arşiv numarasında kayıtlı bulunan mecmuanın 52a-60a sayfalarında arasında yer alan ve “Hâzâ Hikâyet-i Habbâl Vebihî Nesteîn” başlığını taşıyan manzum dini hikâyeye oluşturmaktadır. İstinsah tarihi H. 1265 olan ve 60 varaktan oluşan söz konusu mecmuada bu hikâyenin dışında dört hikâye daha bulunmaktadır. Bu mecmua “Manzum Dini Hikâyeler- Bir Mecmua Örneğinde” (Kumartaşlıoğlu 2017) isimli kitapta günümüz harflerine aktarılmıştır. “Hâzâ Hikâyet-i Habbâl Vebihî Nesteîn” başlığını taşıyan hikâyeye, şimdiye kadar tespit edilip okunmamış, ilk defa tarafımızdan tespit edilerek “Manzum Dini Hikâyeler” kitabında yeni harflere aktarılmıştır. Hikâyenin başka bir nüshası Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nun 06 Mil Yz A\6823\1 arşiv numarasında kayıtlı “Dâstân-ı Serencam” ismiyle kayıtlı mecmuanın 34a-35b sayfaları arasında yer almaktadır. Mecmuanın son yaprakları yırtık olduğundan son kısmı eksik olan hikâyeye, “Hâzâ Dâstân-ı Hibâl Ahvâli” başlığını taşımaktadır. Her iki nüshada da müellif ve musannif ismi geçmemektedir.

“Hikâyet-i Habbâl”ın ana teması ölüm olup, ölüm anı ve ölüm sonrası ayrıntılı tasvirler ile anlatılmaktadır. Ölüm anı ve ölüm sonrasının bilinmezliği, ölüme dair duyulan merak duygusu, dini edebiyat içerisinde ölüm, mahşer, ahiret hayatını konu edinen, ölüme dair açıklamalar getiren ve bilgi verici

mahiyette eserler yazılmasına sebep olmuştur. Manzum ve mensur olarak özellikle XIII. ve XV. yüzyıllar arasında yazılan ve daha sonraki yüzyıllarda da çoğaltılıp yazılmaya devam eden bu eserler “Ahval-i Kıyâmet”, “Mahşernâme” gibi isimlerle adlandırılmaktadır. Çeşitli araştırmalarla şimdiye kadar tespit edildiğine göre çeşitli kütüphanelerde “Ahvâl-i Kıyâmet” başlığını taşıyan toplam 29 eser bulunmaktadır (Şenödeyici ve Uygunoğlu 2016: 26). Şeyyad Hamza’ya ait olan “Ahvâl-i Kıyâmet” başlıklı eser unlardan biridir (Şenödeyici ve Uygunoğlu 2016: 26). Bu eserlerin bir kısmı birbirinin nüshası şeklinde iken bir kısmı birbirinden ayrı yazılmış eserlerdir. Mahşernâme ve âhiretnâme tarzındaki bazı eserler hakkında çeşitli bilimsel çalışmalar da yapılmıştır (Şenödeyici 2007, 2014; Şenödeyici ve Uygunoğlu 2016, Köksal 2011).

Âhiretnâme ve mahşernâme tarzındaki eserler, didaktik tarzda olup tahkiyevi değil, tasviri niteliktedirler. Yani manzum dini hikâyelerde olduğu gibi İslam’ın örnek şahsiyetlerinin hayatları etrafında oluşturulmamışlar, genel olarak ölüm ve ölüm sonrasını tasviri bir şekilde aktarmışlardır. Bildiride ele aldığımız “Hikâyet-i Habbal” başlıklı eser ise içerik olarak ahiretnâme ve mahşernâme tarzındaki eserlere çok benzemektedir; ancak ölüm anı ve ölüm sonrasına dair bilgiler Hazret-i İsa’nın başından geçen bir olaya dayandırılarak anlatılmaktadır. Hikâyede Hazret-i İsa, Habbal adındaki bir ölüyü dirilterek ona ölüm anında ve ölüm sonrası kabir hayatında ne yaşadığını anlattırır. Hazret-i İsa ile Habbal adındaki ölünün karşılıklı konuşmalarını içeren bu eser, hikâye yazarının veya okuyucu anlatıcısının ifadeleri ile tasviri olarak tertip edilmemiş, Hazret-i İsa’nın başından geçtiği bir olaya dayandırılarak tahkiyevi bir üslupla dile getirilmiştir. Mesnevi nazım şekliyle ve aruzun “Fâilâtün Fâilâtün Fâilün” vezniyle yazılan hikâye 189 beyitten oluşmaktadır.

Hikâyet-i Habbal’ın İçeriği

“Hâzâ Hikâyet-i Habbâl Vebihî Nestein” başlığı ile yer alan hikâyede ölümden sonra yaşananlar aktarılmakta ve bu vesileyle dünya hayatının geçici olduğu ve Hak yolunda yaşamak gerektiği temsili olarak vurgulanmaktadır. Hikâyede geçen olaylar Hazret-i İsa’nın başından geçmektedir. Hikâyenin özeti şöyledir:

Bir gün Hazret-i İsa kimsenin bilmediği bir mezara uğrar. Mezarın başında “*Ey Habbal, Allah’ın emri ile diril!*” diye bağırır. Mezar yarılarak içinden bir kişi çıkar. Hazret-i İsa, mezardan çıkan kişi olan Habbal’dan başına gelenleri anlatmasını ister. Habbal ölümün çok güç olduğunu, öldüğünden beri bin yıl geçtiğini, fakat ölüm acısının daha taze olduğunu söyler. Ölüm halini ayrıntısıyla Hazret-i İsa’ya anlatır. Habbal’ın anlattığına göre, bir kişi hasta olup yatsa, ölüme yaklaşırsa, şeytanın insan suretinde kişiye görüldüğünü, yanında da onun dostu sıfatında aksakallı bir pir olduğunu, bunların hastanın ayakucuna oturduğunu söyler. Hasta kişi susasa da kimseden su isteyecek dermanı olmaz. Ayakucundaki kişi “*Ben sana su vereyim, sen de imanını bana ver*” der. Eğer hastaya Allah’ın yardımı ulaşırsa, melekler gelerek o piri kovarlar. Bunları anlatan Habbal daha sonra Azrail’in cana neler ettiğini anlatır. Günahkâr olan kişi söyleye söyleye can verir. O kişinin canını boğazına çekerler. Bütün azaları seğirir. Bir kişi hasret ile öldüyse gözleri açık gider. Bir kişi gurbette eşine hasret öldüyse melekler onun eşi suretine girerek ona görünürler. En sonunda gökten bir el gelerek kişinin canını boğazından çeker. Gövdeden ayrılan canı melekler alır. Bu canın hayrına veya şerrine göre ona muamele ederler. Her ölünün Sûr’da bir yeri vardır. Fakat her biri bir yerde buluşarak birbirilerinden haberdar olurlar. Cuma günü, Kadir gecesi ya da bayram günü olduğunda ölen kişiler kapılardan, camlardan başlarını içeri sokarak onları anıp anmadıklarını kontrol ederler. Onları kimse anmazsa gözleri yaşarak gamda olurlar. Sonra ölenler mescit-

lere vararak ellerini göğüsleri üzerine koyarak kendileri için hayır etmelerini isterler. Duada ölümler anıldığı zaman mutlu olurlar. Kişi öldüğünde onu tahtaya koyup yıkamaya başladıklarında ölenin canı etrafta bir kuş gibi dolanır. Bir melek de onun üstünde durup, dünyada iken cenabet dolaşıp dolaşmadığını, namaz kılıp kılmadığını, riya edip etmediğini sorar. Bî-namaz ile riyacının ikisi de Allah'a yaramaz. Kabre kırk adım yaklaşınca yine sorucu melek gelir. Ancak bu sefer soru sormaz, korku verir. O yüzden tabut her zaman ağır olur. Kabirde ölünün benzi sarı olur. İki melek gelir. Can, bir kuş gibi cismine girer, öldüğünü o zaman anlar. Başını toprağa vurarak ağlar. Eğer bir kişi hayır işlemişse, ölen erkek ise bir güzel yiğit, ölen kadınsa bir güzel kadın gelerek ağlamamasını söyler, onu mutlu eder. Sorucudan önce büyük bir heybetle biri gelir, şimdiye kadar ne yaptığını yazmasını ister. Kâğıdı kefeni, kalemi parmağı, mürekkebi ağzı olur. Yazdıklarını boynuna asar, o kıyamet günü okunacaktır. O gittikten sonra büyük bir gazap ile Münker ve Nekir gelir. Onu yaratanı, peygamberini, dinini, imanını sorar. Hayır işlemişse sorulara cevap verir. Allah ona rahmet eyler. Günahkârsa soruları cevaplayamaz, o zaman o melekler ateşli bir topuzla onu zerre zerre dağıtırlar. İlk gece mezar çok dar olur, o gün ölüye çok gazap olur. Ölünün yakınları arkasından ağladıkça ölüye çok gazap olur. Üç gün boyunca ona soru sorulur. Bu nedenle üç gün boyunca ölü için hayır edilmeli, Kuran okunmalıdır. Hak huzurunda kabul olursa ölen kişi huzur bulur. Eğer bir kişinin ardında hayırlı evlat kaldıysa o kişi kabrinde huzur bulur, hayırsız evlat kaldıysa kabirde gazap bulur. Bunları söyledikten sonra Habbal, kabri içinde siyah sakalının ağardığını, kabirde çok gazap çektiğini söyler. Çünkü yaşarken bir kişi evine götürmesi için ona odun yüklemiştir. Yolda giderken odundan kıl kadar bir parça alır. İşte bu yüzden dört yüz yıldır kabirde hararet içinde durmaktadır. Habbal, Hazret-i İsa'dan dua edip Allah'ın tekrar canını almasını, ahirette Muhammet ümmetiyle birlikte

olmayı ister. Hazret-i İsa dua eder, Habbal orada ölür. Onu tekrar kabrine defnedirler (MST II/ 436, 52a-60a).

Hikâyet-i Habbal, bazı mahşernâme ve âhiretnâme türündeki eserlerde olduğu gibi mahşerde olanları ve ahiret hayatını anlatmaz (Bu konuda bk. Şenödeyici ve Uygunoğlu 2016: 26). Hikâyede yalnızca ölüm anı ve ölümden sonra kabirde yaşanan olaylar anlatılmış, mahşer ve ahiret hayatına dair bilgilere yer verilmemiştir.

Hikâyet-i Habbal, dünya hayatında yapılanların, ölümden sonra ahiret hayatında karşılığının olacağı konusunda Müslümanlara ibret verici niteliktedir. Habbal adlı kişinin yaşarken kendisine ait olmayan kıl kadar bir odun parçasını almasının kabir hayatında onu ne kadar sıkıntıya soktuğu insanlara aktararak dünya hayatında yapılanların ölümden sonra mutlaka karşılığının olacağını temsili bir hikâye ile telkin etmekte ve insanların yaşarken nasıl davranmaları gerektiğini düşündürmektedir.

Hikâyet-i Habbal ve Cümcümenâme

Hazret-i İsa'nın başından geçen bir olay olarak aktarılan ve ölüm anı ile ölüm sonrasında insanın başına gelenlerin anlatılması ile dünya hayatının boş ve yalan olup, asıl hayatın ahiret hayatı olduğunu telkin eden başka bir hikâye "Cümcümenâme" olarak bilinen hikâyedir. "Dâsîtan-ı Cümcüme Sultan", "Cimcime-i Sultani", "Cimcime Sultan" gibi başlıklarla çeşitli mecmualarda yer alan Cümcümenâme (Daşdemir 2015: 390)'nin manzum ve mensur örnekleri mevcuttur. Manzum örnekleri şekil olarak Hikâyet-i Habbal'da olduğu gibi mesnevi biçimiyile yazılmıştır (Önler 1991: 354-367).

Cümcümenâme, Hazret-i İsa ile Cümcüme Sultan adındaki bir kurukafanın karşılaşması ve Cümcüme Sultan'ın Hazret-i İsa'ya başına gelenleri anlatmasını içermektedir. Hikâyede Hazret-i İsa'nın karşısına çıkan

kuru kafa Hazret-i İsa'nın onun durumunu öğrenmek istemesiyle dile gelir ve ona hayatını anlatır. Buna göre Cümcüme Sultan, hayattayken çok zengin olup günlerini zevk ve safa içinde geçirmiştir. Ancak açları doyurup muhtaçlara da yardım eden bir kişidir. Hazret-i İsa, ondan ne zaman öldüğünü ve öldükten sonra başına neler geldiği anlatmasını ister. Cümcüme Sultan, on bin yıl önce ölmüştür. Öldüğünde onu toprağa koyduklarını, sonra Allah'ın emriyle bedenine yine can geldiğini, sonra yanına iki melek geldiğini söyler. Bu melekler şimdiye kadar ne yaptıysa kefenine yazıp giderler. Sonra iki tane heybetli ve korkunç görümlü sorgu melekleri gelip "Seni kim yarattı?" diye sorarlar; o da korkusundan "Siz" diye cevap verince anasından emdiği süt burnundan gelinceye kadar vururlar. Sonra iki tane melek daha gelerek onu cehenneme götürür. Cümcüme Sultan cehennemde bin yıl kalmıştır, orada neler yaşadığını da Hazret-i İsa'ya anlatır. Sonra onu Hazret-i İsa'nın onu bulduğu yola atmışlardır. Bin yıldır da o yolda yatmaktadır. Hazret-i İsa, ona bu denli cehennemde yandığına göre neye taptığını sorar, o da puta taptığını söyler. Sonra kuru kafa, Hazret-i İsa'dan Allah'a yalvarıp ona yine can vermesini ister, yeniden dirilirse onu Peygamber, Tanrı'yı da bir bilip iman edecektir. Dileği gerçek olunca iman eder, kırk sekiz yıl daha yaşar (Önler 1991).

Cümcümenâme ile Hikâyet-i Habbal hikâyeleri, kahramanları ve içeriği açısından birbirine çok yakın iki eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki eser de Hazret-i İsa'nın bir ölü ile karşılıklı konuşmalarına dayanan ve ölümden sonrasının anlatıldığı hikâyelerdir. Ancak Hikâyet-i Habbal'da Hazret-i İsa'nın bir ölüyü diriltmesi mucizesi hikâyenin en başında yer alırken, Cümcümenâme hikâye Hazret-i İsa'nın karşısına çıkan bir kurukafa ile söyleşmesi üzerine kurulmuş ve hikâyenin sonunda kurukafa Hazret-i İsa'nın duası ile eski hâline dönmüştür. Bu nedenle Fuat Köprülü, Cümcümenâme ile kesik bir

başın başından geçenlerin aktarıldığı Kesik Baş hikâyesi arasında benzerlik kurarak iki hikâyenin aynı kaynaktan geldiği fikrini öne sürmüştür (Köprülü 1985: 308). Ancak bu iki hikâye arasında kurukafa motifi ile peygamberlerin (Hazret-i Muhammet ve Hazret-i İsa) duası neticesinde kurukafanın eski haline gelmesi dışında başka bir ortak unsur yer almamaktadır. Kesikbaş hikâyesi ölüm temasını işleyen bir hikâye değil, Hazret-i Ali'nin bir dev ile cengin anlatıldığı bir hikâyedir.

Cümcümenâme ve Hikâyet-i Habbal'ın her ikisinde de Hazret-i İsa ile söyleşen ölüler, bin yıl öncesi yaşamışlardır. Hikâyet-i Habbal'da yalnızca ölüm anı ve ölümden sonraki kabir hayatı anlatılırken, Cümcümenâme'de puta taptığı için bin yıl boyunca cehennemde kalan Cümcüme'nin yaşadıkları vesilesi ile cehennem hayatı da tasvir edilmiştir. Hikâyelerin sonu ise birbirinden farklı bitmiştir. Hikâyet-i Habbal'da Habbal adlı ölüyü diriltten Hazret-i İsa, Habbal'ın isteği ile dua eder ve Habbal yeniden ölür. Cümcümenâme'de ise Hazret-i İsa kurukafadan ölüm ve ölüm sonrasını dinledikten sonra Cümcüme Sultan, tövbe ettiği için ve Hazret-i İsa'nın duası sayesinde kırk sekiz yıl daha yaşar.

Cümcümenâme ile Hikâyet-i Habbal'ın içerik ve kahramanları açısından birbirine çok yakın olmaları, bu iki hikâyenin aynı kaynaktan etkilenerek yazıldıklarını söylemeye imkân vermektedir. Cümcümenâme'nin ilk örneği Feridüddin Attar tarafından XIV. yüzyılda Farsça kaleme alınmıştır. Türk edebiyatındaki en eski metni Altınordu bölgesinde 1368 yılında Hüsam Kâtip adlı bir şair tarafından Attar'ın eserinden uyarlanarak yazılmıştır. Bahsi geçen hikâyenin Anadolu Türkçesiyle yazılmış örnekleri ise, büyük ihtimalle Hüsam Kâtip'in eserinden aktarılmıştır (Köprülü 1985: 307). Köprülü'ye göre Hüsam Katip, eserini yazarken, muhitinin etkisiyle çeşitli cehennemlerden, her cehennemde ne çeşit asilerin bulunduğundan, ahiret hayatından vb. bahsetmiş, eserine dini-di-

daktik bir mahiyet vererek Farsça aslındaki bediiliği kaybetmiştir. Bu son şekliyle eser, baştanbaşa dünya, ahiret ve cehennem ahvali gibi dini meseleler hakkındaki “avâmî” İslâm ideolojisinin bir ifadesi sayılabilir. Bu nedenle konu itibarıyla diğer edebi eserlerden daha çok halk arasında yaşamış ve okunmuştur (Köprülü 1980: 307-308).

Bahsi geçen Cümcümenâme’lerin asıl kaynağı ise M. 652\53’de ölen Ka’bu’l-Ahbâr’dan nakledilen kıssalara dayandırılmaktadır (Toker ve Uygun 2017: 13). Ka’bu’l-Ahbâr’ın yazarı, M. 551 yılında Yemen’de doğmuş bir Yahudi olup, farklı rivayetlere göre Hazreti Ali, Hazreti Ebu Bekir veya Hazreti Ömer zamanında Müslüman olmuştur. Ka’b’ın çeşitli hadis kitaplarında rivayetleri vardır” (Toker ve Uygun 2017: 12-13). Cümcümenâme’de geçen olayların Ka’b’ın anlattığı rivayetlere dayandırıldığı, ancak İslâm kaynaklarında böyle bir sahîh rivayet olmadığı için bu rivayetlerin Yahudilik ve Hristiyanlıktan İslâm kaynaklarına geçen bilgiler olduğu iddia edilmektedir. Ka’bu’l-Ahbâr’ın yazarı Müslüman olduktan sonra Hristiyanlar ve Yahudiler arasında var olan bu rivayeti anlatarak İslâm dairesine sokmuştur (Toker ve Uygun 2017: 8).

Hikâyet-i Habbal ve Cümcümenâme’nin kahramanları ve olay örgüsünün birbirine olan benzerliği bu iki hikâyenin aynı kaynak veya kaynaklardan etkilendiğini göstermektedir. Söz konusu hikâyelerdeki ana olayın Hazret-i İsa’nın ölümleri diriltme mucizesi olduğu açıktır. Kur’an-ı Kerim’in Mâide suresinin 109. âyeti Hazret-i İsa’nın ölümleri dirilttiği mucizesini dile getirmektedir: “O gün Allah şöyle diyecek: ‘Ey Meryem oğlu İsa! Senin üzerindeki ve annen üzerindeki nimetimi düşün. Hani, seni Rubu’l-Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştim. Beşikte iken de, yetişkin iken de insanlara konuşuyordun. Hani, sana kitabı, hikmeti, Tevrat’ı, İncil’i de öğretmişim. Hani iznimle çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapıyordun da içine üflüyordun, benim iznimle hemen bir kuş oluyordu. Yine benim

iznimle doğuştan körü ve alacalıyı iyileştiriyordun. Hani benim iznimle ölümleri de (hayata) çıkarıyordun. Hani sen, İsrailoğullarına açık mucizeler getirdiğin zaman ben seni onlardan kurtarmıştım da onlardan *inkar edenler*, ‘Bu ancak açık bir büyüdür’ demişlerdi.” (Mâide: 109). Kur’an-ı Kerim’de de geçen bu mucize, ölüm ve ölümden sonrasına dair rivayetler ile zenginleştirilerek söz konusu hikâyeleri oluşturmuştur.

Hikâyet-i Habbal ve Cümcümenâme’deki ölüm ve ölüm sonrasına dair rivayetler “israiliyat” kavramıyla açıklanabilir. “İsrailiyat”, kelime anlamı olarak tefsire girmiş Yahudi kültürü olarak açıklanmakla birlikte, dini şahsiyetlere yüklenen her türlü haber ve olay, “israiliyat” kelimesinin anlamı içinde yer almaktadır. Başka bir ifadeyle İslâm’a yabancı olan her şey bu kavram ile ifade edilmektedir (Aydemir 2000: 29). “İsrailiyat”ın oluşmasında mevalî adı verilen Arap olmayanların Müslüman olmadan önceki din ve kültürlerinin de etkisi vardır. Bu durumda “israiliyat” kavramıyla Yahudi, Hristiyan ve diğer kültürlerden İslâmiyet’e giren rivayetler anlaşılmalıdır (Ölker 2013: 17). Hikâyelerin anlatıcıları olan kussasların hayal güçleri ile de zenginleştirildiği düşünülürse (Köprülü 2004: 319), söz konusu hikâyelerde geçen olayları gerçek olaylar olarak değil, menkıbevi olaylar olarak değerlendirmek gerektiği ortaya çıkmış olur.

Hikâyet-i Habbal’ın İşlevi

Manzum dini hikâyeler, İslâm kahramanlarının hayatlarından örnek kesitler aktararak, topluma ideal insan tipi sunan ve bu tiplerle İslâmî yaşam tarzını telkin eden didaktik nitelikteki eserlerdir. Halkın anlayacağı sade bir dille yazılan, bu yüzden sanatsal gayelerden uzak olan bu tarz hikâyeler, çeşitli toplantılarda halkın huzurunda okunmuşlardır. Değişik sayılarda manzum dini hikâyelerin çeşitli mecmualar içerisinde bir arada bulunması, bu hikâyelerin okunmak için yazıldığını göstermektedir. Ayrıca bazı

manzum dini hikâyelerin Mevlit kitapları içerisinde bulunması (Kumartaşlıoğlu 2017: 19) bu hikâyelerin Mevlit gibi dini toplantılarda okunduğunu ispatlamaktadır. Hikâyet-i Habbal da içerik açısından halka okunmak için yazılmış eserlerden biridir. Hikâyenin içeriğinin ölüm temalı olması, bu hikâyenin özellikle ölüm törenlerinde okunmuş olabileceğini düşündürmektedir. Hikâyet-i Habbâl'da ölüm ve ölüm sonrası yaşananlar, Hazret-i İsa'nın başından geçen bir olaya bağlı olarak anlatılmakta, böylelikle insanlara dünya hayatının geçici olduğu, bu nedenle ahiret hayatı için yaşamak gerektiği temsili olarak aktarılmaktadır. Hikâyede öldükten sonra sorgucu meleklerin ölen kişiye yaşarken namaz kılip kılmadığı, riya edip etmediği, cenabet dolaşp dolaşmadığı, hayır edip etmediği gibi sorular sorulduğu ölümü yaşayan Habbal'ın dilinden aktarılmaktadır. Habbal'ın başından geçen gerçek olaylar olarak anlatılan bu bilgiler, hikâyeyi okuyanlar veya dinleyenler tarafından elbette uyulması gereken kurallar olarak algılanacaktır. Çünkü aksi halde başa gelecek olanlar, Hikâyet-i Habbal ve Cümcümenâme örneğinde olduğu gibi temsili olarak anlatılmaktadır. Anlatılanların inandırıcılığı ise hikâyenin Hazret-i İsa'nın mucizesine bağlı olarak kurulmasından dolayı kuvvetlidir.

Manzum dini hikâyelerde dünya hayatının geçici olduğu, asıl olanın ahiret hayatı olduğu yalnızca hikâye içerisinde verilen telkinlerle değil, hikâyenin değişik yerlerinde, özellikle hikâyelerin başında ve sonunda, anlatıcının dilinden öğüt verici bir üslupla anlatılmaktadır. Hikâyet-i Habbal'da anlatıcı dilinden öğüt verici ifadeler yoktur; ancak aynı nitelikteki Cümcümenâme'nin bir mecmuada yer alan "Hazâ Kitâb-ı Cimcime Sultânî" örneğinde, hikâyenin başında dünyanın geçici olduğundan ve bu dünyaya aldanmamak gerektiğinden değişik ifadelerle bahsedilmektedir:

"Her kim ol diler ki Tanrı'ya ere

Tanrı'nun dîzârun yârin göre

Mâl u mülki kamuyın terk eylesün

Tanrı 'ışkın cânına perke eylesün

Dünyâyı seven kişi pişmân olur

Akıbet dünya ana düşmân olur

Dünyâda kimse bâkî kalmayısar

Dünyâda kimse murâd almayısar

Gey sakın aldamasun dünyâ seni

Ögüdüm budur işitgil sen beni" (Önler 1991: 354-355).

Hikâyet-i Habbal'da Habbal'ın dilinden Hazret-i İsa'ya aktarılan bazı bilgilerin bugün toplum hayatında ölüme dair bazı geleneksel inanış ve davranış kalıplarının olduğu görülmektedir. Bunlar, ölüme dair inanışlar ve ölümlere karşı yapılması veya yapılmaması gerekenlerle ilgili geleneksel bilgilerdir. Örneğin gözleri açık giden ölümlerin hasretlik çektiği inancı, Hikâyet-i Habbal'da Habbal'ın dilinden aktarılmaktadır. Bugün kutsal olduğu bilinen bazı zamanlarda ölümleri ziyaret edip onlara dua etmemiz gerektiği inanış ve davranış kalıplarımız arasında vardır. Hikâyet-i Habbal'da Cuma günü, Kadir gecesini, bayram günü gibi zamanlarda ölümlere dua etmek gerektiği, ölümlerin o zamanlarda camılardan başlarını içeri sokarak dualarda onlara onları anıp anmadıklarını kontrol ettikleri Habbal tarafından dile getirilmektedir. Bugün geleneksel kültürümüzde hastanın ayakucuna oturulmaması gerektiği inancının kökeni, belki de bu hikâyede geçen hastanın ayakucuna oturan insan kılığına girmiş olan Şeytan'a bağlanabilir. Habbal'ın hikâyede aktardıklarına göre, ölüm vuku bulduktan sonra üç gün boyunca ölüme hayır edilmelidir, çünkü üç gün boyunca sorgu melekleri ölümlü sorgular, eğer yakınları ölüme hayır edip Kur'an okurlarsa ölü huzur bulur. Bugün ölümden sonra düzenlenen törenlerde yapılanların İslamî dönemin bu tarz eserlerinde halka anlatılarak telkin edildiği görülmektedir. Bu nedenle bu bilgilerin Hikâyet-i Habbal ve Cümcümenâme gibi ölüm ve ölüm sonrasına dair

yazılan eserler sayesinde kültürel hayatımıza sirayet edip yerleştiği söylenebilir.

Sonuç

İslam'ın esaslarını halka öğretmek ve İslami yaşam tarzını halka benimsetmek için yazılan manzum dini hikâyeler, Anadolu Türkçesinin ilk yazılı örnekleri arasında yer almakta ve dini edebiyat içerisinde yer alan eserler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Dini, ahlaki ve didaktik tarzdaki bu eserler, Anadolu'da Türk-İslam kültürünün yerleşmesinde önemli bir işleve sahip olmuşlardır. Başlangıçta çeviri yoluyla edebiyatımıza kazandırılrsa da zamanla Türk ve İslam kültürüne ait unsurların sentezlendiği bu hikâyeler, hem Türklerin İslami yaşam tarzını benimsemeleri hem de edindikleri bu yaşam tarzını Anadolu coğrafyası ile bütünleştirmeleri açısından önemlidir. Bu açıdan değişik mecmualarda okunmayı bekleyen manzum dini hikâyelerin okunarak, İslami dönem Türk kültür ve edebiyatının oluşumunun farklı yönlerden incelenmesi gerekmektedir.

Dünya hayatının geçici olduğu ve bundan dolayı yaşarken ahiret hayatı için hazırlık yapma gerektiği bütün manzum dini hikâyelerde doğrudan öğüt verici tarzda anlatılmakta ya da hikâyelerde geçen olaylar vesilesiyle temsili olarak telkin edilmektedir. Hikâyet-i Habbal, Cümcümenâme'de olduğu gibi ölümün gerçekliğini ve ölümden sonra yaşananları Hazret-i İsa'nın ölümleri diriltme mucizesinden hareketle aktarmakta, bu vesile ile ölümden sonra yaşananlar konusunda insanları bilgilendirerek yaşarken ona uygun bir şekilde yaşamalarını öğütlemektedir.

Kaynakça

MST II/436: *Hâzâ Hikâyet-i Habbâl Vebihî Nestain*. (Makedonya Milli Kütüphane (National And University Library-St. Clement Of Ohrid) Yazma Eserler Birimi. Arşiv numarası: MST II/436. Vr. 52b-60a.

Akar, Metin (1985). *Yûsuf-ı Meddâh'ın Dâstân-ı İblis'inin Kaynağı*. Beşinci Milletlerarası Türkoloji

Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, II Türk Edebiyatı, I, 1985, 1-7.

Aydemir, Abdullah (2015). *Tefsirde İsrâiliyyat (Hicrî 6. Asrın Başına Kadar)*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Çelebioğlu, Âmil (1999). *Türk Mesnevî Edebiyatı 15. yy. kadar (Sultan II. Murad Devri) (824-855/1421-1451)*. İstanbul: Kitabevi.

Çetin, İsmet (1997). *Hız. Ali Cenknâmeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Daşdemir, Özkan (2015). *Düzyazı Şeklinde Yeniden Yazılan Anonim Bir Cümcüme Hikâyesi*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 37: 387-414.

Kocatürk, Vasfi Mahir (1964). *Türk Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.

Köksal, M. Fatih (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılan Meçhul Eserlerden: Nâme-i Mahşer*. Turkish Studies, Vol. 6\1 (Winter), ss. 249-292.

Köprülü, M. Fuad (1985). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Köprülü, M. Fuad (2004). *Edebiyat Araştırmaları 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Köprülü, M. Fuad (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kumartaşloğlu, Satı (2017). *Manzum Dini Hikâyeler –Bir Mecmua Örneğinde*. Konya: Palet Yayınları.

Levend, Agâh Sırrı (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*. I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Levend, Agâh Sırrı (1989a). *Dîvan Edebiyatında Hikâye*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1967, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 71-117.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle) (1998). Ferit Devellioğlu, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Ölker, Gökhan (2013). *Kıssa-i Musa Aleyhi's-Selam Ma'a Fir'avn Kavmibi Min Ehli'l-Küfrve'z-Zalam*. İstanbul: Palet Yayınları.

Önler, Zafer (1991). *Manzum Halk Hikâyelerinden Cümcüme Sultan*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (5) 2: 371-381.

Şenödeyici, Özer (2007). *Alevi-Bektaşî Eskatolojisi Açısından Feriştioğlu'nun Âbiretnâmesi*. 2. Ulus-

lararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşılık
Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı, C. 1, ss. 263-291.

Şenödeyici, Özer (2014). *Kemalpaşazade Ta-
rafından tercüme Edildiği Düşünülen Bir Eser: Ahvâl-i
Kıyâmet*. Türklük Bilimi Araştırmaları, 36: 291-219.

Şenödeyici, Özer-Uygunoğlu, Büşra (2016).
Ölüm Kitabı Destân-ı Kabir. Ankara: Gece Kitaplığı.

Token, Mustafa-Uygun, Muhsin (2017). *Çağ-
tayca Cümcümenâme*. Konya: Palet Yayınları.

Metin

Hâzâ Hikâyet-i Habbâl Vebibi Nestâin

Bismillâhirrahmanirrahim

1. Evvel Allah adını zıkr idelüm
Pes anıñ ni'metine şükr idelüm

2. Böyle kim bi-misl ü bi-hem-tâdur ol
Hem münezzeh cümleden a'lâdur ol

3. Hem Muhammed Hak Resûlidür Hak-
kuñ
Vir salavât tâ ola rahmet canıñ

4. Eline ashâbına uyanlara
Hem anı biñ can-ıla sevenlere

5. Vâcip oldur idevüz ey ehl-i dîn
Rahmetullahi 'aleyh hem ecmaîn

52b

6. Bir hikâyet idevüz size revân
Çün du'âdur hâcetim Tañrıdan

7. Hak anı ehl-i sa'âdet eylesün
Kim bir de Tañrı rahmet eylesün

8. Var-ıdı bir yerde battâl-ı sîn
İns ü cin bilmezdi anı ser-nigün

9. Bir gün İsa nebî ey müctebâ
Gezeriken uğrayu geldi anâ

10. Çağırup ad-ıla didi ey Habbâl
Diril işbu bi-emri lâ-yezâl

11. İtmedi İsa dahı sözün tamâm
Makbere yarıldı ol demde hemân

12. Çıkdı içinde hemân dem bir kişi
Kudreti çok idi iden bu işi

13. Silkindi başdan saçdı toprağ
Ditrer idi sankim ağaç yaprağı

14. Didi âh illâ ölüm illâ ölüm
Korka korka âhir uğradı yolum

15. Ataların bilini büken ölüm
Ataların yüreğün yakar ölüm

16. Ey nice kuzuları öksüz koyan
Ey nicesin evlerin ıssuz koyan

17. Didi 'İsa ey Habbâl ağlamagıl
Başına gelenleri bir bir digil

18. Ol cihânda idivirgil bir haber
İşidenler 'ibret alsun ser-te-ser

53a

19. Öliben tâ dirinceye dek revân
Gördüğün bir bir bize eyle beyân

20. Âh ölüm acısı illâ âh ölüm
Pek güçmüş yâ Resûlullah ölüm

21. Öleli biñ yıl olmuş nedür
Dahı ölüm acısı canımdadır

22. Ola dese pes Hak muhterem
Yine sizi o cihâna gönderem

23. Çağrsalar eyideler yâ Rabbenâ
Sen bizi salma o dünyâya yine

24. Zirâ ölüm vardurur o dünyâda âh
Hey ne müşkildür ne müşkil yâ ilah

25. Nice düşvâr işi gerçi vardurur
İllâ can virmek kati düşvârdurur

26. Aydayın imdi size ahvâlimi
Âdemiñ ölüp nicedür hâlini

591

27. Hasta olup yatsa âdem bir zaman
Hakka ulaşmak yakın ola revân
28. Sûret-i insandan oluben meğer
Görünür bir şahs-ı şeytân ey beşer
29. Yanına bir ağ sakallu pîr olur
Lîk bir dostı sıfatında gelür
30. Oturur ayağının ucında ol
Karşusunda gösterür....ol
31. Şöyle susuz olur ol dem cân u ten
İdemez tâ kim diye sudan viriñ
- 53b
32. Dili tutmaz su dileye söyleye
Tâ kim bir peygambere hakdur diye
33. Dir kim ol kişi vireyim saña su
Vir baña imânuñı virem kamu
34. Viresiñ imânuñı gerek baña
İşbu susuzlıktan su virem saña
35. İşbu belâdan seni hem kurtaram
Hem dahi idem saña dürlü kerem
36. Her kaçan kim ağzına su vireler
Sanasın mel'unı ok-ıla uralar
37. Bir kişiye irse avan-ı girdigâr
Çok melekler gelüp ol pîri kovar
38. İdüben ahvâl nice olduğunu
Cana Azrail neler kılduğın
39. Ol kimesne kim günahkâr olur
Söleyüp söyleyüp can virür
40. Canını nicesi çekerler bunuñ
Canını hulkuma çekerler anıñ
41. Dir ki ayruk birbirimiz görmeğüz
İkimiz bir arada oturmazuz

42. Ey ırağa birbirimizden yine
Ayrı düşüren bizi yâ Rabbenâ
43. El ayak a'zâlarımız birbirine
Göz kulak cümle varam yerine
44. Bir bir ki a'zâlarım seğrişür
Âhiret hakkın helâl it diyişür
- 54a
45. Cân u ten birbiriyle el-vedâ'
Ol gün anlara olur galebet-isudâ'
46. Ey benim evcügezim gitdim diye
Sen de bil ki seni terk itdim diye
47. Ey irag ayruluk müşkil firâk
Nice sabr idem dirigâ el-firâk
48. Gökyüzine uzanup bir el gelür
Ayruluk derdi 'aceb müşkil olur
49. Ol eli görünce canı ditreye
Ey dirigâ üstinde ayrılık diye
50. Diye koyup gitdim sizi
Hasret varsa gelür görünür
51. Hasretini görse ölürken bir er
Gözleri açık kalur aña bakar
52. Ölür olsa gurbet içre bir kişi
Ehlini añıben akıtsa yaşı
53. Allah emriyle melekler varalar
Ehl-i beyti suretine gireler
54. Anları görüp bu âdem sevinür
Ehlini görüp ağlarken uyanur
55. Çünkü her işi tamâm olur anıñ
Eksüğü ancak imân ola anıñ
56. Eydür ol dem siz unutmayın bizi
İmdi ey dostlar koyup gitdim sizi
- 54b
57. Zârı zârı ağlayupdır el-firâk

Pes göre gökden bir el gelür revân

58. Canını çeke boğazından hemân
El-firâk olsun dirigâ el-firâk
59. Gevededen canı çıkar çün ayrılır
Ol canı nice ferîşteler alur
60. Diyeler işide fulan oğlu fulan
Rûhidur bu rahmet it müste'ân
61. Rahmet ide Hak yüzün ağ eyleye
Yatduğı yiri toprağı nûr eyleye
62. İdeler hem şerrine göre 'azâb
Hem hayrına göre ideler hısâb
63. Yir olur aña yakın dahı ırak
Cümle halkı seyr ider bî-iştibâh
64. Olsa bir dost-ı tarikatlar katı
Şöyle kim dutar cihâmı hasreti
65. Ol kişiyi bir zamân ağlayalar
Hasretile ağlayup inleyeler
66. Sevdüğü kişiye gam gelse eğer
Ol dahı gamgîn olur ey püser
67. Bir bilişi kişi olsa buluşur
Birbiriniñ vasf-ihâlîñ sorışur
68. Ol dahı dir ki anıñ hâli hoş
Lîk kanı bunda gelmiş fulan
69. Ol ulular ide dahı bir 'amel
İtmemişdür Hakka lâıyk bir 'amel
- 55a
70. Anıñ içün biz bulaşmaduk aña
Saldılar anı cehennemden yaña
71. Her ölünün sûrda bir yiri var
Lîkin hâfâtda birbirin bular
72. Bir yire gelür buluşurlar ne var
Hayrına göre tutupdurlar karâr

73. Soruşurlar birbiriniñ hâlini
Nicedür ahvâlini ef'âlini
74. Her kaçan kim cum'a gicesi gele
Ya Kadir gicesi ya bayram ola
75. Pes gelüben kapılardan bakalar
Başlarını içeriye sokalar
76. Gözleri gamgîn midür yahud şer midür
Ya añarlar mı buları hayr midür
77. Kimse añmazsa bular gamgîn ola
Her biriniñ gözleri nemgîn ola
78. Diyeler kim ahı miskin olmuşuz
Kimse añmaz unudulmuş kalmışuz
79. Ellerini göğsü üzre koyalar
Bizim içün hayır eyleñ diyeler
80. Ya oğul ya kardaş ata ana
Bizi añup kapuya geldiñ diye
81. Göreler kim ki kimse añmaz özin
Pes döneler gideler zûr u âhirin
82. Nice meyyit yokdur var ki eri
Varalar mescidlere ey dîn eri
- 55b
83. Ellerin göğsi üzeri koyalar
Bizim için hayır eylen diyeler
84. Añalar çünki du'âda anları
Şâd ola ol demde gamgîn canları
85. Âdem anı görmez illâ ol görür
Pes yine varur makâmında görür
86. Onı çün tahta üzre koyalar
Yuyıcılar yumağa başlayalar
87. Canı üstinde bir kuş gibi
Çevre yanın dolaşır yoldaş gibi

88. Gözedür anlar kendüni nice yur
Hem bunuñ hakkında anlar nicedür
89. Bir ferişte anıñ üstinde turur
Meğer kendüden kaçan âdem görür
90. Hiç cenâbetle yürür miydiñ diye
Konuşurken Hakkın bilür miydiñ diye
91. Hem salacada sorarlar kim anı
Gıymetin söyler miydiñ hiçkimseniñ
92. Sorduğıñ anda kim var ise
Pes azâb ider aña her yâr-ısa
93. Dahı bühtândan soralar aña
İtmişsiñ nâ-hakk yir yokdur saña
94. İndürelەر çün namazgâhdan yire
İki ferişte aña bunu sora
95. Diye dünyâda kılur mıydiñ namaz
Hem ider miydiñ namaz ile niyâz
96. Hem ider miydiñ riya ile 'amel
İtmediyse buldı rahmetden mecal
97. Bî-namaz ile riyaçı ey yâr
İkisi de yaramaz Tañrı'ya
98. Canı üstünde turur çak meyyitiñ
Gözedür zâr anı mutlak meyyitiñ
99. Acıyanı ağlayanı hep bilür
Can ciğer tağlayanı hep bilür
100. Kabre yakın kırk adım kalsa eğer
Sorucu gelür salacaya bakar
101. Şöyle yakın durur su'al itmez velî
Korku alur ol zamanda ol velî
102. Çün salacada bakar yakın gelür
Anıñçün her zaman ağır olur
103. Makberde öliniñ beñzi sarı

Öldüğü bundandurur ey dîn eri

104. İndürelەر çün namazgâhdan yire
İki ferişte gele bunu sora
105. Can gelür bir kuş gibi cisme girür
Öldüğün ol sa'at meyyit bilür
106. Can gelince 'aklı başına gelür
Pes biline deñlü girye durur
107. Öldüğün bilür de ağlar oturur
Başını toprağıla yere urur
108. Oturur ol demde diz üstine
Barmağın basar göziniñ üstine
- 56b
109. Dir ki sen görmez miydiñ ölenleri
Çürüyüp toprak olup kalanları
110. Ey gözüm añmaz idiñ bu günü
Şimdi seniñçün tamu yakar nebî
111. Böyle diyüp ağlar âdem oğlını
Mağrib-ıla maşrıka ider üni
112. Bir kişi hayr-ıla ihsân işlese
Bir güzel yiğit olup aña gele
113. İrkek ise bir güzel yiğit olur
Avrat ise bir güzel avrat olur
114. Ağlamagıl diyüben ondırur
Şâd ider ağlariken sevindürür
115. Sorıcıdan önce bir kimse revân
Heybetden sarsılır yer âsımân
116. Şöyle gelür bir 'aceb hâle tile
Sanasın kim huşm-ıla binmiş atıla
117. Çağıruben dir ki yakın yâ âdem
Yazkim kıldırınsa dünyâda hem
118. Âdem oğlanı görür bu heybeti
Kendüden kasr olur 'akl u tâkati

119. Daracak bir dem kaçacak yiri yok
Bunca yoldaşdan yanımdan biri yok
120. Bunca dostlar sevgili yârânları
Her zamanda hatırın soranları
121. Birisinden bir meded olmaz yañâ
Miskin âdem oğlanı kalur tañâ
- 57a
122. Dir ki kanı nice dostlarıñ benim
Koyalar yir altına nâzik benim
123. Koydılar yir altına bunlar beni
Bakmadılar gitdi yoldaşlar beni
124. Gitdiler her birisi işlerine
Bakmadılar bir dem yoldaşlarına
125. Sağ iken her birisi dostlarıdı
Varını her dem benimle yeridi
126. Beni bu yaban yazıda koydılar
Tağluben evlerine gitdiler
127. Çünkü bunlar bakmadılar hâlîme
İrmediler sırrıma ahvâlîme
128. Pes ıssızlıkde kodılar hod zâr
Kanı yoldaş kanı haldaş kanı yâr
129. Ey dirigâ ayruluk müşkil firâk
Ayrı düşdük biz ırağa el-firâk
130. Çağırursam anlara irmez ünüm
Yiriñ altında gice oldı günüm
131. Ne döşek örtünüp yasdancak
Ne kapu var ne pencere ne nacak
132. Dört duvarıñ içi olmışdur evüm
Döşeğim var toprak daşdur yasdığım
133. Yoldaşım akreb saña ne mâr u mûr
Geydügüm yiñsüz kabaşuz nesnedür
- 57b
134. Ey dirigâ bunda gerekmiş yarak

- İdemedük ol yarağı el-firâk
135. Ol kişiye diye gazaben ey fulan
Durma bir bir itdügün eyle beyân
136. Okuyan okumayan anda okur
Cümle bir bir itdügün anda okur
137. Ol diye kim ben yazı yazamazam
Hem dahı kâğıt yokdur düzemezem
138. Kefeninden yırtuban anı virür
Tiz buña yaz diyü nebî buyurur
139. Diye kim yokdur kalem benim hem
Eydi kim barmakların eyle kalem
140. Didi kim yokdur mürekkeb bende hem
Didi kim ağzuña batur anı sen
141. Diye kim meyyit utanuram dimeğe
Eyitdügümi defter edüp komağa
142. Diye ol kim idince utanmadıñ
Hiç dahı öleceğini sanmadıñ
143. Şimdi niçün yazmağa utanasın
Varuben yarın tamuda yanasın
144. Korka korka miskin âdem oğlanı
İtdügün bir bir yazısardur kamu
145. Pes tamâm idüp bitiyi çün düze
Barmağı birle aña mühür ura
146. İpliğile boynuna asar tamâm
Okıysardur eli yevmi'l-kıyâm
- 58a
147. Çün gide gazaben gele Münker Nekir
Bir 'acâyib heybet ile yâ emîr
148. Gözleri gök yüzleri gâyet kara katı
Yıldırım gibi âvâz heybeti
149. Gürleşinden yir gök sarsılır
Söyleye ağzından odlar saçılır

150. Dir ki seni yaradanı söylegil
Hem dahı peygamberi kimdür digil
151. Alt dudağı yirdedir gökte başı
Gâyet uzanmış anıñ kök dişi
152. Diniñ imânıñ nedür söyle bañâ
Miskîn âdem oğlanı kalur taña
153. Hayrı var ise di kim yaradan
Beni yaratdı o seni yaradan
154. Dinim İslâm dinidür mutlak diye
Tañrı bir peygamberüm hakdur diye
155. Çün günahkârlar virmeye cevâp
Ol melekler eyleye aña gazâp
156. Şöyle ura odlu topuzla anı
Zerre zerre tağıla canı teni
157. Hayr-ıla ihsân gele mü'mine
Şöyle görünce canı sevine
158. Muştalaya rahmet hakkını aña
Dir ki Tañrı rahmet eyleye saña
159. İşidicek bu kelâmı ol zamân
Bir ferâh bular Hak bilür hemân
- 58b
160. İlk gicede makbere key tar olur
Öliye ol gice pek düşvâr olur
161. İlk gicesinde anıñ ne çekdüğüñ
Evde olan tuysa idi ehl-i dîn
162. Öliniñ içi taşı neyivar
Vireler ocan içün kurtaralar
163. Giri kalan ağladukça ey sebbâb
Kabr içinde iderler aña gazâb
164. Eylese dünüñ yakasın kimse çâk
Kabr içinde iderler anâ gazâb

165. Başına bağlansa bir sene kara
Korkudurlar makberde ey yâre
166. Şol kadar sorı hisâb aña olur
Üç güne dek başı kayguludurur
167. Meyyit içün hayr u ihsân itseler
Yahud anıñçün Kuran okutsalar
168. Hak huzurunda kabul oldıysa eğer
Canına ol meyyitiñ vardur eğer
169. Hem dahı anıñ gazâbı götürile
Rahmeti artıla günâhı örtile
170. Bir kişiniñ oğlı kızı olsa eğer
Ardına oğlı kızı kalsa eğer
171. Eyilik ile ol kişi kılssa du'â
Dir ki virsün Tañrı eyilikleri saña
172. Bir kişiniñ yaramaz oğlı kala
Ardına bir yaramaz kızı kala
- 59a
173. Kabr içinde ol kişi miskîn ola
Oğluna işi güci nefrin ola
174. Dir beni kabrimde giryân eylediñ
Kara yiri bañâ zindân eylediñ
175. Hak Teâlâ saña rahmet kılmasun
Can-ıla gönlün murâdın virmesün
176. Didi Habbâl ol zaman ey ehl-i dîn
Öldüğümde bu cevâp idem hemîn
177. Lâk kabrimde kıyâmet heybeti
Sakal-ı siyâhım ağarmışdur katı
178. Makberimde vardurur yüz yetmiş tamâm
Makbere vardurur ki yüzdür hemâm
179. Kara yirün dili olsa söylese
Baña itdüklerin şerh eylese
180. Niye bu dünyâ zâr olmuşdurur

- Hey neler gelmiş neler gitmişdurur
181. Bir kişi baña odundan yükledi
Evine ger iletmiş anı hem
182. Yolda iletürken odundan meğer
Bir kara kaçı aldım kıl kadar
183. Uşda dört yüz yıldurur ey âfitâb
Andan ötürü baña oldu harâret
184. Âhîret havfı gördüm ben tamâm
Dünyada dirlik baña oldu harâm

185. Bir du'â kıl yâ Resûlullah baña
Kim burada Hak benim canım ala
- 60a
186. Hem du'â kıl yâ nebî ol dünyâda
Kim Muhammed ümmetiyle haşr ola
187. Pes du'â kıldı mescûd-ı kâinât
Ol arada bu kişi oldu memât
188. Kabrine defn itdiler anı hemîn
Rahmetullahi aleyh hem ecmaîn
189. Çün bu meclis burada oldu tamâm
Mustafâ'nın rûhuna vir selâm